

A puha diktatúra és az írók (2.)

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1977—1978

„1977. február 8. — Nehéz nap. Rossz éjszaka után nem szűnő fájdalmak a hátban, a szív fölött. Igaként húzott munka. Aztán — mert levelet barátainak is gyöttrődve írok — mások ügyében szívességekért levél Cs.-nek, köszönőlevél Szemlérnek. Előbbi sürgős, földadni hát légipostán. Flórának adom át, írja rá a londoni címet. (...) Flóra most jött meg a munkából, a gyerek (unoka L.A.), a háztartás a délutáni diplomata fogadására, a szendvics- és süteménykészítés Flóra dölge. A levelek — sehol. Ideges összekoccanás, hogy most rögtön keressük-e meg, vagy később. Türelmetlen vagyok: azonnal!! Enyhe szívroham mindkettőnkénél. Hogy hol keressük meg a leveleket. — A bolgár diplomata, Sztóján Radev gyorsíróval érkezik, fél óra helyett három óra hosszat beszéltek (...) részletes interjúba ugrat be Dimitrovról. — És újabb rossz éjszaka. Flóra számára főképp. »Összeomlás előtt vagyok« — vallja meg, amikor megkerülnek a levelek Ikák lakásában (még este).”

Nemcsak a feleség van összeomlás előtt, a férj inkább. (Ezért is az összekoccanás a legedvesebb házaságban.) Az Ebéd a kastélyban után, a Beatrice apródjai nehezen születő visszaemlékezései közben súlyosbodó külső körülmények között. Előző karácsonyon jelent meg a híres Magyar Nemzet-cikk, az erdélyi kisebbségek védelmében; számos vita forrása, politikai, diplomáciai felszisszenések. Egyekben a Charta 77 éve (a szabadságmozgalmak újabb — ő akkor még nem tudja: döntő — fordulójának kezdete); ebből öt taktikai-kíméleti okokból kihagyják; Csóori és Tornai viszik csak hírét. Hetvennégy éves, szaporodó betegségek — hiszen már a naplóírás is a gyógykezelés asszony ötlete a nyomasztó büskömorság munkátlán napjai ellen, ne kelljen stilizálással fáradnia. (Olyik jegyzet mégis a hajlékonyság stílusbravúrája.) Az év eleji közéleti ügyek: Kósa sokórás Béres-filmje; szakmai, politikai ellenállás: „Milyen elemi erejű a magát szükségességnek érző intrika” — jegyzi fel regnálótan. Éjszakai tévéfilm a csángókról, baráti lakáson: „Ki dönt egy ország »igényé«-ről? Az, aki a »Gyere velem csókot csenni«-t főidőben énekelte a csángóknak is.” Egy áprilisi bejegyzés:

„Váratlan téli nap. A rossz kedélyt is ez hozza? A cikk a Magyar Nemzetben — ér valamit vajon, úgy érve: ér el valami hatást? Nem nevetés ez az egész okvetetlenkedés a magyarság tragédiája körül? Ki érti ezt? (...) Este hideg vacsorára Juhász, Hidasék. Előbbük megyek esti sétaként; enyhe didergés. Itthon Ferenczy Erzsike is. — Rohamszerű depresszió a fájdalmak és didergés mellé. Sivár üres fecsegés, az is vontatottan. Mint egy kövér öreg. S ha még divatosan öltözködik is (szabónál), fokozottan az. Nekem kellene még társalgással is szolgálnom, mert Flóra az étel behordásával szaladgál. — Egy pillanat — elég hosszú némaság után — és nem bírom tovább. Flóra után megyek a konyhába, aztán föl, ágyba fekszem, didergés, mély depresszió.”

A feladatok fárasztják, az egyre szaporodó, látható eredmény nélküli kötelezettségek. Tévéfilmterv a Márciusi Front (részben általa szövegezett) kiáltványáról. Képtelennek érzi magát a munkára, kizsigerelik — ez az egyik fonál, amely végigvonul a két esztendő feljegyzéseiben. Betegsége — ez a másik —: szívpanasz, idegesség, gyomorfekély — és a depresszió. A nyomasztó politikai helyzet — s ettől kezdve jegyzetünk megmarad ebben a metszetben —: elsősorban az erdélyi magyarság kérdése. Ceausescu ekkoriban konfrontálódik a szovjettel, s e tényt az ellenségem ellensége a barátom jelszavával Nyugaton honorálják. Amerikában jelentős személyiségnek nevezik, az angol királynő együtt kocsizik vele Londonban — és Illyés tehetetlenebbnek érzi magát, mint valaha. Nyilván ezért is keres politikai szövetségeket idehaza, és erre látszik megfelelni Aczél György személye, akivel — volt már róla szó — ő és Déry és Némethék (akkor már csak az özevgy) és Örkény baráti viszonyt tartanak fenn. A hivatalos mellett társasági érintkezés és kölcsönös vacsorameghívások: ez Aczélnak, a politikusnak és a bennfentességre áhítóznak egyaránt tetszik. I. Gy. pedig (épp a Márciusi Front előestéjén írja le először valamikor a harmincas és negyvenes évek fordulóján, milyen teher számára a politikusokkal való taktikázás) itt ezt egyáltalán nem említi. Tartalmas

és kellemes együttlétekről tanúskodnak beszámoló. S mert nem nyilvánosság előtt, hát hiteltelennek vehetően. Aczél, mint bizalmas emberei mondják, tudott igen megnyerő is lenni, s tettejében együttlétekről a reformer szerepében lép föl; igaz, olykor — többek közt az erdélyi kérdésben — van is valamelyes önálló gondolata és lépése. Munkavacsorák, taktikai megbeszélések. Naplóbejegyzés '78 áprilisából:

„Őt előtt Aczél sofőrje. A bárkanagy kocsij. Bárkaként is úszik a városon. Öregedve már jól esik a kényelem. A széthúzó csontoknak. Kényeskedik a sárba tartó test. (...) Aztán Erdély. Ő — Aczél — tud még az enyéimnél is elszomorítóbb adatokat. De Carter szemtől szembe most is nagy államférfinak nevezte Ceausescut. (...) Egy szó sem esett, amiről Ruffy komoran beszámolt: a sajtókonferenciákon, pártértekezleteken ismertett kormányálláspontról, az »erdélyi kampány« leállításáról.”

Néhány nappal később, egy szovjet „közbeszóló” cikk kapcsán:

„Pethőnek jó kétórás munka egy-két apróság kijavítása s némi enyhítő betoldás. Reménykedő. Terve az volt, hogy most vasárnap közöl kilenc gépelt oldalt Laksin tanulmányából rólam (az Inostrannaja Literatura legújabb számából), s a következő vasárnap az én (...) cikkem. Egy teljes üveg cirfandli emeli a bizakodást, milyen jó hatása lesz. Itthon is. Egy csoport — Rényi, Ungvári stb. — beadványt adott be a pártközpontba, fékeztek a M. N.-ben lábra kapott nacionalizmust. Az én nevemet csak taktikából nem említették meg, de a »te irányzatod«-at gáncsolja. (...) Fél kilenc felé telefon Pethőtől. Sem az egyik, sem a másik cikk nem közölhető. A tizenegyes politikai bizottságot összehívták keddre. Az fogja megtárgyalni, mit tehetek — én.”

Ekkoriban kerül nyomdába a témát bőven érintő könyve, a Szellem és erőszak. Betiltják. (Kik? A hivatalosság — általában.) Pokoli közérzet, hosszas taktikai csaták, hogy mégis kerüljön utcára. De legalább neki harminc példány, a barátok számára:

„Hajnali ébredés: teljes súlyával itt a depresszió. Súlyosbítva a még világosan (mintegy a mély sodrás előtt) konstataált rémülettel: mi lesz, ha nem tudok ellenállni? Alkoholizmus? De a tegnapi fél üveg viszkítől is itt vannak a gyomorfekély előfájdalmi. (...) Aczél fölhívta Flórát. Két hét kell, hogy valami választ kapjak. — Azaz itt van kinyomatva pályám tán legközéletibb — legfontosabb — könyve, s nem jelenhet meg.”

Néhány nap múlva, román támadások után:

„Délután Pethő telefonja. Járt Aczélnál. Teljesen velünk vannak, csak a módját keresik, mi legyen — mi lehet — a helyes visszavágás. — Hétkor — telefon után — Aczél hozzánk. Papírt vesz elő, fölírta a gondolatmenetét. (...) Közben egy elvétett mondat, hogy a raktárban a tiltott könyv (...) megjelenhet. Később, mikor rákérdezik: megbeszéljük, hogy megjelenhessék. — Barátságos, igen közvetlen hang. (...) Tehát — halasztás. És csitítás. Leszerelés.”

Közben egy értesülés: Kádár a Politikai Bizottságban úgy nyilatkozik: a hivatalos politika nem tehet semmit, de ha egy vitathatatlan tekintély megszólal... I. Gy.-nek sok évtizedes politikai tapasztalata van. Most mégis, a kép, hogy a Központi Bizottságban Aczél (és mögötte Pozsgay) volna a reformszárny, nem halványul.

„A Szabad Európa fölolvasta egy magyar író (ki lehet következtetni: **Eörsi**) nyílt levelét Pozsgay ellen. (Ha jobban megírja a kifogását, itthon is közölhető lett volna.) — Azt értsem, nehogy én is ezt az utat válasszam, ha itthon nem kapok nyilvánosságot? Pozsgayt, de Aczél is ilyen módon támadni hibás lépés. Az ő gyöngítésük a demokratikus irány gyöngítése. No de hát ha az én hallgatásom — elhallgatásom vállalása — az erdélyiek gyöngítése?”

És ugyanez a téma egy másik — jellemző — megközelítésben:

„Amilyen mértékben szót ejtek a magyarok akármilyen kis nemzeti fájdalma (jogtalansága, becsúrlése) ellen, olyan mértékben kell egyre jobb — verseket írni. Hogy ne minősülhessek figyelemre se érdemes fecsegőnek, gyanús szájalónak. Másik oldalról nézve ez is: magyar ügyről magyar szellemi életben csak (nemzetközileg elismert) zseni fokon lehet beszélni.”

A nyomás alól csak a tihanyi vakációk adnak némi enyhületet. De itt is utoléri „ügyei”:

„Délután Pethő Tibor telefonja. Kedd délelőtt idejön Pestről. Megbeszélni egy-két dolgot. Utolsónál említi a verset (a Közügy címűt). Tehát még az is — szemet szűr? De hol, kinek? S miért? Az udvarias cenzúra az átláthatatlanságával aláz meg. De — ellátanak vajon a látnivalóig a végrehajtók is? És ha nem, ők mit éreznek a megaláztatás helyett? Milyen ügyközösséget? Ez már nyilván annyira hit dolga, akár a vallásoké. Ezért nem boncolható ez sem.”

De még mindig és folyamatosan a kísérletezés vágya, hogyan lehet a kettős szerepet, költőt és közemberét összeegyeztetni:

„Itthon: semmi hír, hogy a Közügy bárhol megjelenhessék. Vagyis bizonyos, hogy a »türellem« és a »majd meglátjuk« — a cenzúra egyféle nyálkás kötele. Átolvasva a verset (késő este), hogy mi is benne az akadály, az a kényes csomó — amit az érzékeny zsamokok nem nyelhetnek le —; hozzáírtam még egy szakaszt.”

„Még két szakasz a Közügy-höz. Keresve, hogy mi »túl sok« benne, így érzékelem, hogy mi hiányzik belőle; mi fér még, azaz tartozik bele szerkesztésébe.”

Egy tihanyi közjáték — 78 augusztusában: „Bibóké végre, igen körülményesen. Két autóbusts is kihagytak. Végre Józsa megy át értük Fűredre, a kocsijával. — Kikérték a vacsorájukat, meg is ették, de a hangulat hatása alatt. (...) asztalhoz ülnek velünk. Józsa viszi a szót — Erdélyről persze —, de István alig reagál. Megintcsak: a politikatudomány egyetemi tanára »nem tud« hozzászólni az egyszerre túl bonyolult s a barbáran egyszerű helyzethez.”

Nem tud. Vagy nem akar? A témában már volt egy összejövetelünk e jegyzetek tanúsága szerint, korábban. Bibó csökönyös realista. Illyés szenvedélyes. (Romantikus!)

„A tegnapi telefonbeszélgetés szerint 11-kor eljött értünk Aczél hivatalos sofőrje. — A nehéz hangulat (az enyém) oldódik, de csak hosszú bölcsészeti nézetfejtések után: mit segíthet vagy árthat az író közvetlenül a politikának? Ott fordul elevenre az általánoskodás, mikor: bánjatok úgy velünk, hogy merjétek vállalni még a letartóztatásunkat is, az engedélyezett szabadságunk fejében.”

A letartóztatás azonban már az eljövendő nemzedék osztályrésze lesz. Pozsgay a Népszabadság egy minapi interjújában azt mondja: Illyésék, Déryék nemzedékét még meg tudta tévesztetni Aczél, az azt követőt már nem.

Fogalmazzunk úgy: Illyésben és balról indult nemzedéktaisaiban még élt valamiféle kiegyezés vágya vagy szándéka, a puha diktatúrában. A miertre (vagyis annak egy részére) ugyancsak választ kapunk a naplóból. Barátjának, Wessely Lászlónak temetésén az Internacionálé alatt könnyezni kezd: „Mi minden szállt le ebbe a sárba is!” S később, kiábrándultabban: „Milyen kitűnő jellemfejlesztő egy-egy mozgalom (a munkásmozgalom!), míg nem jut a céljába!” Íme (az egyik) tettbenítő erő, amely a következő nemzedékből már hiányzik: az érzékenyülésre való hajlam. Tán a depresszió egyik forrása is.”

LUKÁCSY ANDRÁS

